

ու իր շրջանին մէջ իրապէս գործարարած է: — Աս բանս այնպիսի դաստիարակութեան զգածում մը կը ցուցնէ, որուն նկատմամբ Համալերմութեան ասպարիդին մէջ դարձող մարդ մը, միայն մեծ ճանաչողութեամբ կրնայ մտածել ու խօսիլ: — Ասով մեծ պատիւ բերին իրենց այն ազնիւ ու շրջահայեաց ազգայիններն, որոնք՝ այն միջոցին, դաստիարակութեան գլուխն անցած էին: —

•

Վերն առիթ ունեցանք տեսնելու, թէ Յովհ. Գապտէպովեան աւագերէցն ու Սիմոն Մարգովիւեան փոխանակի պաշտպանն ինչչափ աշխատեցան, որ իրենց դպրոցը՝ վարժարանի փոխուի: — Գապտէպովեանին եռանդուն ոգին շատացաւ անով՝ որ միայն իր շրջանին մէջ գործէ: Ինչպէս կը տեսնենք, լաւ գործքին համար վատերկերու աշխատեցաւ նաեւ զեղեռնաբոս Պազյանի կոմսը, Գրանսիրուանից լատին եպիսկոպոսը: Այնչափ ինկաւ եպիսկոպոսին ետեւէն, որ ասիկայ վերջապէս խոստացաւ, որ բարձրագոյն կառավարութեան առջեւ կը յայտնուէր, քաղքին համար վարժոցի մը կանգնուէր, եթէ որ քաղաքային ու եկեղեցական աւագներու թիւը բաւական եկամուտ կարենայ ցուցնել: — Միեւնոյն յայտարարութիւնն ըրաւ նաեւ Նիկող. Գովաշ, Գրանսիրուանից լատին եպիսկոպոսն եղիսաբեթուպոլեցոց 1831ին, գլխորդներու ըրած այցարարութեանն առիթով:

Հիմնարկութեան ելեւմտից խնդրոյն մէջ իրեցաւ Գապտէպովեանին յատակագիծը: Ինք՝ որչափ որ ալ աշխատեցաւ, չէրցաւ անանկ գումար մը քովէ քով բերել, որ անով վարժարանին ապագայ վիճակը կարենայ ապահովցնել: — Ասոր վրայ պիտ'որ չգարմանսն, եթէ լաւ մտածելու ըլլանք, որ այն միջոցին մայր եկեղեցւոյն շինութիւնը դեռ բոլորովին լրջացած չէր: Աս աս բանն՝ անտարակոյս շատ ազդեցութիւն ունեցած պիտ'որ ըլլայ աւագերիցուն ծրագրին կատարմանը վրայ:

Օտար երկրէ եկած ազգային մեծ մարդու մը զոհողութիւնն ու ոտը կոխելը՝ — բայց մահաւանդ ազգայնոց մտաւորական զարգացմանը բաժնակից ըլլալը՝ կրցաւ ի վիճակի դնել, որ վերջապէս Եղիսաբեթուպոլեցոց ազգայինները հասնին իրենց հին նպատակին: — Աս մեծ մարդն էր, Պարոն Աշեքս. Ռափայէլ Ղարաման. զոր Գրանսիրուանիս բերաւ՝ իր ազգին ունեցած սէրը:

Իր աշնուական գործքն երկու նպատակ ունէր: — Մէկն էր, պահել ազգայնոց լեռուն եւ իրենց ազգայնութեան ոգին ու նկարագիրը: Մէկան էր տեղւոյն յարաբերութեանցը յամարելով՝ ազգայնոց քաղաքակրթութիւնը յառաջ տանել եւ ասոր միջոցութեամբ իրենց յառաջդիմութեան կարողութիւնն՝ այլալեզու եւ ուրիշ ցեղի ազգայնութեանց մէջ ծանութեցնել: — 1822ին կը գտնենք զինք առաջին հեղեղեղաբեթուպոլիս: Աս ժամանակէն՝ մինչեւ 1843 շատ անգամ կը հանգիպինք իրեն հետ այս քաղաքս: Աւ ինչպէս կը տեսնենք, շեղաւ եւ ոչ մէկ այցարարութիւն մը, առանց բարեարարութեան նշան մը թող տալու:

Արդեւ գիտենք, թէ ինչ ազդու խօսքերով, չէ թէ միայն քաղաքինց ազգայինները գլխորդ մը կանգնելու, հապա նաեւ առ այս, ետեւէ ետեւ նուիրեց 800 ֆիորին: — 1827ին գրաւ հիմնարկութիւն մը աղջկանց գլխորդին: — 1832ին ընդարձակեց աս բանս: — 1836ին մասնակից եղաւ գլխորդական ներքին խնդրոց կարգադրութեանը: 1839ին, գլխորդական վերահսկողութեան տակ գրաւ իր գլխորդը: — 1841ին ետեւէ ինկաւ ուսուցիչները զետեղելու: Եւ անոնց պատշաճ անկեր գտնելու: — Միեւնոյն տարին գրաւ նաեւ 15.000 ֆիորինի հիմնարկութիւն մը՝ վարժարանի համար:

Կրնանք ըսել թէ աս եղաւ Եղիսաբեթուպոլեցոց վարժարանին հիմնարկութեան բարը: — Հիմնարկութեան պատճենն, — որ փրկուեալս Գոս Ե ին կայսերական թագաւորական կոնգակովն ամրացուած ու վաւերացուած է — ամենամաքուր մագաղակի վրայ գրուած ու սիրուն եւ երկնագոյն գծագրութիւններով զարդարուած է: — Ասոր փոխանդակութիւնը հայերէն թարգմանութեամբ է յայտնուել:

“Մեկն՝ ֆերգինանգուս Ա. Աստուծոյ ողորմութեամբ՝ Կայսր Աւստրիոյ, Աւստրիական թագաւոր Հուլիոսիոյ եւ Պահմայի, Եւ այս անունով հինգերորդ. թագաւոր Լեւպարդիայի եւ Վենետացոց, Գաղմատիայի, Խուսիստանի, Սլաւոնիայի, Կարլսիայի, Լոզոմբրիայի եւ Նիլիւրիայի: Ռազաւոր Երուսաղեմի, Ալքերգուքս Աւստրիոյ, Մեծ Գոսք Լեւթարիսիայի, Սլաւոնիայի, Սերիայի, Գարլսիայի: Մեծ Իշխան Գրանսիրուանից, սահմանափակ Մորավիայի գոթ վերին եւ ստորին Սիլեզիայի, Մառնիայի, Բարմայի, Բիւշենցիայի եւ Գլազգալայի, Օսթրիայի եւ Ջադրիայի, Գեշէնի, Ֆրիստուլի, Ռադուլայի եւ Կատեռայի. Կոմս Զապպուրկի,

Գիրքի, Արգելներուն, Գիպուրկի, Կորիցիայի եւ Կրասնիայի, Իշխան Գրիտենդի եւ Պրիքսենի. սահմանակոմս վերին եւ ստորին լուսացիայի եւ իսպիրայի, Կոմս երկուց Ամսեաց, Ֆելդգիրգի, Ռիքլանգիայի, Սոնեպերկի, տեր Գրիտեան, Գազգարոյի, սլաւոնական սահմանակոմսութեանց եւ այլն եւ այլն:

Մեր ներկայ գրութեամբը, միտքը կը բերենք ամենուն, որոնց կը պատկանի եւ կը ծանուցանենք, թէ գիտնալով որ ինչպիսի գովութեան արժանի են անոնք, որոնք սորվող պատանեկաց ուսման յառաջգործութեանը ետեւէն իյնալով՝ իրենց բարեբար առաջութեամբն, օգտակար հիմնարկութիւններ կ'ընեն, մեզի սիրելի երբեմնականայնոր մեծ իշխանութեան՝ եւ ճշմարիտ հաւատքին աստուածաշաշտութեանը համար գովութեան արժանի եւսմեզ կը ցուցնեն: — Աս պատճառաւ մեր ճանաչողութիւնը կը յայտնենք, ազնուական Աղեքսանդր Ռափայելեան հայապգիին, որն որ — ինչպէս մեր աւելելու գրին — անգղիական սոսկեւ է եւ Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքը ծնած: — Որ իր ազգին, այսինքն, հայ ժողովրդեան ունեցած մեծ միտութենէն առաջնորդուած՝ որոշեց որ, իր փութաշնորհութեամբը ժողոված ստացուածքէն, մեր ազատ թագաւորական Եփեսաբեթուպոլիս քաղքին դպրոցական կրթութիւնը յառաջացնելու համար՝ յիշեալ քաղքին բոլոր շրջակային համար, առանց ազգի եւ կրօնի դանաղանութեան՝ հռոմէական ուղղափառ վարժարան մը հիմնարկէ: Եւ այս փախճանաւ պատուատած հիմնարկութեան թուղթը մեր գլխած հաստատութիւնն ընդունելու համար, խոնարհութեամբ մեզի ներկայացուց: Որ հիմնարկութեան թղթին բովանդակութիւնն է յաջորդը:

“Ես, Աղեքսանդր Ռափայելեան, անգղիական սոսկեւ, փափաքելով իմ անկեղծ բարեկամութեան ապացոյցը հիմալ ալ Եղեւսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան նկատմամբ ցուցնել — որն որ փերգիսնիդոս Ա. առաքելական մեծափառութենէն եւ ամենապատիւ իշխանագետէն գլխութեամբ արուած պատճենի ձեռքը ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը բարձրացաւ. — եւ փափաքելով՝ որ փառաւորեալ աւատորական տիրող տանը ներքեւ, այս ընդարձակ տերութեան մէջ, ուրիշ ծաղիկեալ քաղքներու պէս մեծնայ եւ փառաւորուի, եւ յառաջագործութիւնն ցուցնէ՝ Աստուծոյ կամօքն որոշեցի, որ յիշեալ քաղ-

քին մէջ վարժարան մը հիմնեմ, յաջորդ անփոփոխելի պայմանադրութիւններով:

1. Ամեն բանէն յառաջ, վարժարանը՝ Ռափայելեան վարժարան պիտի կոչուի:

2. Քաղաքը հոգայ անսկի յարմար տներ, որոնց վրայ եւ գոհ կարենամ ըլլալ, եւ որոնք՝ միայն յիշեալ փախճանին կարենան ծառայել: Եւ այն ատեն կը թողում 15.000 Փիորին, այսինքն՝ տասնուհինգ հազար արծաթ Փիորին: Աս գումարը 6% առհարեւրչեայով՝ Գրանսիլուանիոյ արքունական գանձարանը տեղաւորուի. որ գրամագիրուն տարեկան շահէն, այսինքն 900 Փիորինէն, երեք աշխարհական հռոմէական ուղղափառ ուսուցիչներուն վճարուին. կարողութիւն ունեցող հայերը՝ միշտ առաջնութիւն ունենալով: Ստեց մէջէն մեզին առաջին երկուքն, իրենց վճարը՝ միշտ 300ական Փիորին, ընդ ամենը 600 Փիորին. իսկ վերջինը կամ երրորդը 250 Փիորին ընդունի: Մնացած 50, այսինքն յիսուն Փիորինը՝ ըլլայ քաղքին ուղղափառ կրօնագիտութեան եկեղեցական ուսուցիչին: Որուն պարտքն ըլլայ, քրիստոնէական վարդապետութիւնը պատանեկէց սորվեցնել:

3. Ազատ է, որեւէ ազգէ ու կրօնէ եղող օտարականաց յիշեալ վարժարանը մտնել. մանաւանդ թէ որ ինք իր կամքը կը փափաքի, կրնայ կրօնագիտութեան ուսման ալ ներկայ գտնուիլ:

4. Բոլոր սրտանց փափաքելով, որ հայերէն լեզուն քաղքին մէջ մնայ, կ'ուզեմ, որ հայ տղաքն, յառաջ քան վարժարան մտնելին, գիտնան իրենց մայրենի լեզուն. գոնէ կարգալ գրել. անվճար պահելով վարժարանին վերատեսչին այն իրաւունքը՝ որ այս պայմանէն, օտար հայազգի տղաքը՝ արտաքոյ կարգի դիպուածներու մէջ կարենայ անօրինել:

5. Վարժարանին վրայ հսկողը՝ միշտ Եղեւսաբեթուպոլսոյ դատաւորն ըլլայ: Զատիկայ, ինչպէս նաեւ ուսուցիչները՝ ցորաքի կ'ապրիմ, եւ պիտի անուանեմ. իսկ մահուանէն ետեւ Եղեւսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհուրդը պիտի ընտրէ: Ատեց հաստատութիւնն ընդունելու համար, հարկ է միշտ Գրանսիլուանիոյ թագաւորական վերին կառավարութեան պիմել. որովհետեւ առանց հաստատութեան՝ ամենեւին մէկը պաշտօն չի կրնար վարել:

6. Կ'ուզեմ, որ ուսուցիչներուն եւ կրօնագիտութեան ուսուցիչն ընտրութեան իրաւունքն իմ մահուանէն ետեւ քաղքին խորհրդին մնայ:

այնպիսի կերպով մը՝ որ մէկ աւագութեան (Post) երեք անձ պարտական է առաջարկելու արբուշտական վերին կառավարութեան. որն որ անոնցմէ մէկը պիտի ամրացնէ:

7. Նկատմամբ Տիմարկութեան գումարին, ուրիշ Տիմարկութեան գրամագլուխներուն պէս 6%, այսինքն, վեց առհարիրընայով — գրամա ապահովցնելով — պաշարներու, արբուշտական վերին կառավարութեան հսկողութեանը տակ:

Վերջապէս կ'ուզեմ, որ ցորձափ կ'ապրիմ, վարժարանին աշակերտները, ծննդեանս տանին օրը, կամ ապրիլ հինգին, հանգիստ ունենան: Իսկ մեռնելէս ետեւ, մահուանս տարեգարձին, հոգւոյս փրկութեանը համար պատարագ մը մատուցուի: Վարժարանի ուսանողներին, այն տոթիւ զիս յիշեն, իբրեւ իրենց Տիմարգիրն, Ստուծոյ՝ ամէն բարեաց տուողին աղօթք ընելով:

Կը փակեմ իմ այս կարգադրութիւնս, մեծարանք խնդրելով ամենապատիւ արբուշտական կառավարութեան բարեհաճութիւնն, որ յիշեալ քաղքին մէջ, իղմէ Տիմարգրուած աղջկանց դպրոցին համեմատ — որն որ 1827 մայ. 11ին, 4438 թուով տրուած վերին իշխանութեամբն ամրացուած կառավարական պատճենին համեմատ յօրինուած է — ըստած վարժարանին եւ անոր ուսուցիչներուն վրայ վերնագրէն հսկողութիւն եւ վերատեսչական իրաւունք յանձն առնելու եւ զանկէպ իր բարձր Տեղիսպետութեամբը պաշտպանելու բարեհաճի: Վասն զի զանկէպ ամենապարզ Ստուծոյ փառացը, փերզինանդոս առաքելական թագաւորին պատուին եւ ամենագլխած կայսեր քաղքը կառավարութեանը տակ եղող Ժողովրդեան օգտին եւ զարգացմանը համար, կը բաղձամ Տիմարկելու:

Որուն վաւերացնութեանը եւ մշտնջենաւոր տեսողութեանը համար, այս Տիմարկութեան թուղթը, յատուկ ձեռգրով ստորագրեցի. եւ սովորեալ կնիքովս ամրացուցի:

Տուեալ, Կերթայ, ազատ թագաւորական հայաքաղքին մէջ. յուլիս 2ին, յամի Տեառն 1842. Աղեքս. Թափայէլ. յ. ձ. անգղիական ասպետ. n n Տ. Կ.

Արդ՝ մենք, այն մեր ամենաբարձր պաշտպանութեան իրաւունքովն, որուն համեմատ իբրեւ առաքելական թագաւոր եւ Գրանսիլուանի մեծ իշխան — ըստ հարկաւորութեան

նկատում ընելով հասարակաց օգտին եւ գիտութեան խնդրոյն կարգադրութեանը մէջ — կատարեալ իրաւունք ունիք եւ զանկէպ կրնանք գործադրել: Եւ այս պատճառներէն, որով ուսանող տղոց յառաջացումը մեր հոգատարութեանը կը վերաբերի, վերոյիշեալ ազնուական Տիմարգիր Աղեքսանդր Թափայէլեան անգղիական ասպետին աղաչանքը լսելով եւ զթածաւ բար ընդունելով — որովհետեւ Տիմարկութեան թուղթին մէջ մեր առեւելք դարձ ու ներկայացուցած կէտերուն վրայ գոհ ենք, անոր համար — անոր մէջ բովանդակուածները մեր առաւելայ ամրացուցիչ պատճենին ձեռքըն՝ այն պայմանաւ ընդունեցանք, շնորհեցինք եւ ամրացուցինք, զոր Տիմակ ալ կ'ընդունինք. կը շնորհնք ու կ'ամրացնենք, որ հռոմէական ուղղափառ վարժարանին մէջ եղող, կամ ապագայ ժամանակին մէջ տրուելի կարգադրութիւնները, սորվեցնելու ուղղութեան նկատմամբ, այս նոր կանգնուելի Թափայէլի վարժարանին մէջ ալ — զոր ուրիշ բաներու մէջ — Տիմարգիրն կամացը համեմատ կ'ուզենք որ կարգադրուին — ճշգիւ պահուին: Կթածաւ բար շնորհելով զան ալ, որ շատ հեղ յիշեալ ազատ թագաւորական քաղքին երգուեալ հասարակութեանը ձեռք, 1842 յուլիս 29ին նստիւած չէնք — մեր բարձր թագաւորական, որոյման զօրութեամբն՝ որն որ 1842 յոյնիս. 12ին տրուեցաւ, — յիշեալ քաղքին վարձու արուելի հասարակաց եկամուտէն դուքս հանուի եւ յիշեալ նպատակին դարձուի: Որ չէնք որ Նոր կուռած փողոցին մէջ, մէկ կողմանէ Յովհ. Ֆօրք քաղաքացւոյն պարտեղին, մէկալ կողմանէ թեոդօսոս Խօղվէշ քաղաքացւոյն տան դրացի է: — Նմանապէս, որ Սիպինի արբուշտական գանձուն վճարելի 15.000, այսինքն տամուհին Գալար Ֆիորին գրամագլուխը, Տիմարկութեանց գրամագլուխներուն վրայք եղած մեր կարգադրութեանը համեմատ խնամակալելի, խոտանալով միանգամայն թէ մեր ու թէ մեր յաջորդներուն, հուշգրաբան թագաւորաց եւ Գրանսիլուանի մեծ իշխանաց կողմանէ, որ վերոյիշեալ Տիմարկութիւնն՝ ամէն կէտերուն մէջ, թէ մենք կը կատարենք ու թէ ուրիշներուն որոնց կը պատկանի՝ կատարել պիտի տանք:

Աս բանին յիշատակին եւ մշտնջենական տեսողութեանը համար, այն մեր ամրացուցիչ պատճենը, մեր մեծագոյն գաղտնի կառուած կնիքովը հրատարակեցինք:

Տուեալ Աւստրիայի Վիեննայ կայսերական քաղաքը. յամի Տեառն 1842. Նոյեմբ. 29. մեր իշխանութեան ուժերուդ տարին:

Փերդինանդոս յ. ծ.

Ալեքսիանոս Նոքայ յ. ծ.
Յովհաննէս Տովմայի յ. ծ.
ՅՈՎՀ. ԱՆՅՈՒ

ՔՂԵԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

“ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՈՒՆԵՐԻ ԶԱՅԱՏԱՆԻԹԵԱՆ
ՔՂԵԱԿՑՈՒԹԻՒՆ” ԱՌԻԹՈՎ

Մենք պիտի ասենք. Ա. յարուցանելով այս խնդիրը “Հանդէս Ամսօրեայ. լեռնային Ներկայ տարուս Ապրիլ Համարում”, — մի շարք հեռաւորական եւ նրբամասն դիտողութիւններէր յետոյ՝ դառն է այս հեռանկարին.

ա) Թէ՛ Հայոց թուականի հաստատութեան ժամանակի մասին խօսող “պատմագիրք (Յով. Վաթ., Եով. Խմատ., Առողիկ, Կիրակոս, Վարդան...) չունին առիթներն հին եւ վաղեմի աղբիւրները եւ քաւական պատճառ չկայ ընդունելի համարելու պատմականները.”

բ) Թէ՛ “Թ. դարէն յառաջ Հայոց թուական գոյութիւն չունէր.”

Միեւնոյն ժամանակ՝ յիշելով Է. դարու Հայ գիտնական Անանիայ Զիրակացուն, որ ապրում էր Հայ թուականից գոցէ 70—80 տարի յետոյ եւ որի տոմարագրական բովանդակութեամբ գրուած Զատիկ ծառից օգտուել են շատերը մեր պատմագիրներէր, — Մենք. յօդուածագիրը եղբակցեալում է, Թէ՛ “Անանիայ ամենայն յօմարութեամբ պատրաստ էր յիշելու (ա. ի. այդ ծառի մէջ Հայոց թուականը), եթէ ըլլար որ եւ իցէ բան մը...” (Ապ. էջ 102, Ծառ. 3):

Այս առիթով եւ կը ցանկայի՝ առանց մանկու առայտմ վիճարանութեան մէջ, մատնացող անէլ երկու անոյդ աղբիւրի վերայ, որ կապուած են Ան. Զիրակացու անուան հետ եւ որ ըստ երեւութիւն անմանօթ են Մենք. յօդուածագիրին: Այլ խնդիր է, Թէ՛ միջան վաւերական եւ գոյա իրեն Զիրակացու հեղինակու թիւները:

Առաջինն է՝ կայսերաց Պատմութիւն, կողուած մի շատ կարեւոր յիշատակարան, որից շատ ընդարձակ օգտուել են Ասողիկ եւ Առի-

տանէս եւ մասամբ Մ. Խորենացի՝ եւ որ իր լեզուով եւ ժամանակագրական ցուցմանով միանգամայն յարմարում եւ Զիրակացու ժամանակին. գրուածքը աւարտվում է Փրկչ. 685—687 թուականով: Զեռագիրներն եւ Զիրակացու երկերի շարքն են դասում գորան՝ Զամենայն գեպս Է. դարում գրուած կամ թարգմանուած մի գործ է այս: Արդ՝ “կայսերաց Պատմութիւնը”՝ երկու անգամ յիշում է Հայոց թուականը շատ բնական կերպով: Առաջին անգամ Խաչատուր-Յեւն առիթով.

“Ե Նորին (Զուստինիանոս Ա. 527—64 թ.) ԼԳ. ամ կարգեցին Աղեքսանդրացիք գծ. Թ. Գ. Ժ. Երբոյն Չառակց ԼԳ. Եակ չըպաշտուածեալք ԸԼԳ. ամաց բոլորեցին: Եւ ի նոյն թաւալուրի (Ժ) Իե. Երբոր ամի Հայ Խաչատուր գեցեալ:”

Երկրորդ անգամ Հայ Խաչատուր գործ է անուած գրուածքի վերջում, երբ յիշում է Խաչատուրի տիրապետութեան մասին. (այս հաստատելու եւս օգտուել է Ասողիկ, էջ 142, կրճատելով):

“Ի սորա (Զուստինիանոս Բ. 685—692 թ.) առաջին ամին տիրեցին հիւսիսային ազնւ. որ ասին Հաղիք: Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից եւս պարսիկ ի պատերազմին զիշխանս Հայոց, Վրաց եւ Դաւանից յամենայն սահմ. որ աւր Ժ. էր ամացին ի ԸԼԳ. Խաչատուր Հայոց.”

Երկրորդ գրուածքն է Համառոտ ժամանակագրութիւն յԱղայայ (Խկպպէս) ժամանակագրական աղբիւրով, որ նոյնպէս կցուած է Զիրակացու երկերին եւ որը իւր ժամանակագրական ցուցմամբ նոյնչափ պատշաճում է Անանիայի ժամանակին: Վիեննայի Մենք. ՀՀ. Մխիթարեանց նոր Թիւ 30 ձեռագրում՝ վերջին “Անուածք ականց եւ գունաստութիւնը նոյնն, յօդուածից առաջ կայ զետեղուած այդ աղբիւրի, որ Աղամից մինչեւ Ենովք, ԶԵՀԵ. զեղն, Աշտարակ, Արարատ... եւ Քրիստոսի ծնունդն է հաշվում” մի առ մի գնելով թուերը, ապա ի Քրիստոսն ի կոստանդնուս (Թամ), անտի ի հայ Խաչատուր ՄԻԳ. Ե. եւ ի ծննդեանէն

1 Հմմտ. իմ. Арх. Архангелъ, I, էջ 54—55, 173, 257, 326 եւ II (Հայերի) էջ 65, 99, 127.

2 ՅԵՄ ՀԱ. Ե. Ե. 1903, էջ 30, յօդ. Ուսումնապատկեր իմ հրատ. Արա. I, 379.

3 Ծանոթ ձեռագիր Ս. Եղմանի, 971թ., Nr. 102 Գեորգ Գաթուգ. ցուց. եւ Ս. Ղազարոս Մատենագարանի Nr. 739 ձեռագիրը:

4 Նոյն հաստուածն է, որից օգտուել է Ասողիկ, էջ 141 ցուց. Ս. Մովսէսեանի:

5 ՅԵՄ Է. Զ. Ե. Ե. 1903, էջ 30. Հեռագրաց վիճակ. ԻԲ. էջ 177: Նման ժամանակագրական աղբիւր, որ Սարգիս Գ. Գ. Ե. գործածում (Ապ. էջ 172) է. Ցառն Զիրակացու քաղած է համարում: